

JAN MICHAŁ ROZWADOWSKI
(1867–1935)

an Michał Rozwadowski był drugim po Janie Nieciślawie Baudouinie de Courtenay polskim językoznawcą przełomu XIX i XX w. oraz 1. połowy XX w., który zyskał międzynarodową sławę.

Urodził się 7 grudnia 1867 r. w Czarnej Tarnowskiej (ówczesny powiat Pilzno w województwie krakowskim) jako syn Celestyny Rożańskiej i inżyniera Juliusza Rozwadowskiego, pełniącego wówczas funkcję zawiadowcy stacji. Po śmierci ojca zamieszkał w Krakowie wraz z matką, która podjęła pracę pedagogiczną w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim. W latach 1877–1885 uczęszczał do krakowskiego Gimnazjum im. św. Jacka, w którym zdał maturę z odznaczeniem. Po odbyciu służby wojskowej studiował w latach 1885–1889 na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, skupiając się przede wszystkim na filologii klasycznej, a ponadto na filologii germańskiej i polskiej. Jego nauczycielami akademickimi byli m.in. S. Tarnowski, L. Malinowski, A. Brandowski, M. Iskrzycki i K. Morawski. Już w czasie studiów Rozwadowski dał się poznać jako przyszły uczony. W roku ukończenia edukacji akademickiej opublikował rozprawę pt. *De modo ac ratione, qua historici Romani numeros, qui accurate definiri non poterant, expresserint* („Rozprawy Wydziału Filologicznego AU” XIII, 1889, s. 196–213; zob. też przedruk tej rozprawy w tłumaczeniu polskim: *Sposoby wyrażania liczb przybliżonych u historyków rzymskich*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. II: *Językoznawstwo indoeuropejskie*, Warszawa 1961, s. 257–268). Druga z jego studenckich prac naukowych, a mianowicie *Plauti Captivi vv. 85–87*, ukazała się w dwa lata później („Wiener Studien” XIII, 1891, s. 324–325).

Przełom w naukowym życiorysie Rozwadowskiego stanowi rok 1891, nie tylko uzyskał on bowiem wówczas stopień doktora filozofii, ale także rozpoczął kilkuletnie (1891–1893 i 1894–1895) studia językoznawcze w słynnej szkole młodoگرامatyków niemieckich w Lipsku (można tu również wspomnieć krótkotrwały pobyt w Gryfii). Sfinansowanie pobytu umożliwiły mu dwa stypendia naukowe — przyznane przez Akademię Umiejętności stypendium K. Klimowskiego oraz stypendium im. A. Mickiewicza. Swe horyzonty naukowe poszerzał Rozwadowski pod kierunkiem tak znakomitych uczonych, jak A. Leskien czy jego uczeń K. Brugmann, a ponadto H. Hirt, E. Windisch, H. Zimmer, K. von Bahder i E. Sievers. Młody uczony zdobył obszerną wiedzę indoeuropeistyczną (ze szczególnym uwzględnieniem stosunków językowych w podrodzinie germańskiej, słowiańskiej i celtyckiej), a poza tym dobre podstawy fonetyki i semantyki. Zaowocowało to w przyszłości zarówno w samodzielnych badaniach naukowych Rozwadowskiego, jak i w jego działalności na rzecz podniesienia prestiżu językoznawstwa polskiego.

W czasie pobytu za granicą Rozwadowski napisał kilka prac, z których najważniejsze to: *O łacińskich słowach odmiennych na -tare* („Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń AU” 1892 (1893), s. 45–46), *Der demonstrative Pronominalstamm ol-* („Indogermanische Forschungen” III, 1894, s. 264–276; przedruk w tłumaczeniu polskim: *Demonstratywny pień zaimkowy ol-*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 178–187), *Zu den slavischen Iterativa* („Indogermanische Forschungen”

IV, 1894, s. 406–412; przedruk w tłumaczeniu polskim: *W kwestii słowiańskich iteratywów*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 188–192) oraz *Łacińskie słowa pochodne urobione z pnia biernego na -to-* (t. z. *Iterativa lub Frequentiva i Intensiva*) („Rozprawy Wydziału Filologicznego AU” XXI, 1894, s. 179–224).

Po powrocie do Krakowa Rozwadowski musiał podjąć pracę zarobkową, początkowo jako płatny praktykant w Bibliotece Jagiellońskiej, później zaś — jako płatny suplent w Gimnazjum im. św. Jacka. Przede wszystkim jednak zajął się habilitacją, która nastąpiła w 1897 r. na podstawie zbioru studiów *Quaestiones grammaticae et etymologicae*, opublikowanego w „Rozprawach Wydziału Filologicznego AU” (XXX, 1897, s. 389–427; przedruk w polskim tłumaczeniu: *Z zagadnień gramatycznych i etymologicznych*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 126–162).

Wraz z przełomem wieków rozpoczął się nowy, dojrzały okres w naukowym życiu Rozwadowskiego. Od roku akademickiego 1897/1898 związał się na stałe z Uniwersytetem Jagiellońskim. Kariera uczonego zaczęła się od wykładów w charakterze docenta prywatnego; po zgonie Lucjana Malinowskiego w styczniu 1898 r. został mianowany docentem oraz zastępcą kierownika Seminarium Filologii Słowiańskiej. Zaczął wówczas prowadzić wykłady slawistyczne — językoznawcze i literaturoznawcze — oraz wykłady z historii i metodologii badań lingwistycznych (zajęcia slawistyczne kontynuował do 1902 r.). Już 1 października 1899 r., po przeniesieniu się J. N. Baudouina de Courtenay do Warszawy, Rozwadowski otrzymał mianowanie na profesora nadzwyczajnego językoznawstwa indoeuropejskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, po upływie zaś pięciu lat — mianowanie na profesora zwyczajnego. Jako dydaktyk zaimponował od razu szeroką ofertą wykładów i seminariów, obejmujących przede wszystkim przedmioty z zakresu językoznawstwa historycznego i historyczno-porównawczego, zarówno przeglądowe: gramatyka porównawcza języków indoeuropejskich, gramatyka staro- i średnioiryska, gramatyka grecka, gramatyka osko-umbryjska, gramatyka języka Awesty, gramatyka litewska, jak i bardziej szczegółowe: fonetyka porównawcza języków indoeuropejskich, czasownik w językach indoeuropejskich, składnia indoeuropejska, głosownia i deklinacja sanskrycka, koniugacja sanskrycka, o Wedach — a w szczególności o Rigwedzie, dialektologia grecka na tle historyczno-porównawczym. Pojawiły się jednak również przedmioty z zakresu językoznawstwa ogólnego i teoretycznego: semazjologia oraz ogólna teoria języka gramatyki jako wstęp do metodologii badań językoznawczych. Od roku akademickiego 1910/1911 Rozwadowski zaczął też prowadzić wykład o praojczyźnie Indoeuropejczyków, a ponadto znacznie poszerzył wykład z semazjologii. Zajęcia Rozwadowskiego — zwłaszcza w jego najlepszym okresie dydaktycznym — odznaczały się bardzo wysokim poziomem naukowym, dążnością do uogólnień przy znajomości szczegółów i dbałością o styl. Cechowała go przy tym elegancja osobista oraz charakterystyczny szlachetny dystans przy całej życzliwości dla studentów. Wychował kilka pokoleń przyszłych uczonych, którzy współtworzyli językoznawstwo w odrodzonej Polsce. Jego uczniami byli m.in. tak znakomici językoznawcy, jak Witold Taszycki, Mikołaj Rudnicki, Stanisław Ros-

pond, Adam Heinz, Antoni Kleczkowski, Edward Klich, Tadeusz Pobożniak, Roman Stopa, Tadeusz Milewski.

Rozwadowski nie stronił od pracy administracyjnej na Uniwersytecie Jagiellońskim, podejmując się funkcji dziekana Wydziału Filozoficznego w latach 1912–1913 i 1915–1916. Natomiast, choć w 1916 r. został wybrany na rektora uczelni, zrezygnował z tego zaszczytu. Wszystkie uniwersytety polskie poza KUL-em nadały Rozwadowskiemu doktoraty honoris causa. Uczony opowiadał się za stworzeniem silnych instytutów naukowych oraz za powstaniem rady nauki jako ciała kontrolującego uczelnie i inne jednostki naukowe. Jednocześnie walczył o autonomię uczelni, czego dał wyraz w artykule pt. *Na powrozie* (w: *W obronie wolności szkół akademickich*, Kraków 1933).

Działalność uniwersytecką Rozwadowski łączył umiejętnie z działalnością w Akademii Umiejętności, przemianowanej z kolei na Polską Akademię Umiejętności. Rejestr jego funkcji akademijnych jest nad wyraz imponujący. Czynny był przede wszystkim w Komisji Językowej, zostając kolejno jej współpracownikiem (od 1898 r.), sekretarzem i przewodniczącym (1908–1918). Od 1903 r. był członkiem korespondentem, a od 1908 r. członkiem rzeczywistym AU. Szczególne zasługi położył dla następujących wydawnictw: czasopisma „Materiały i Prace Komisji Językowej AU”, którym opiekował się do 1918 r. i w którym sam publikował szereg cennych prac (m.in. *Szkic wymowy (fonetyki) polskiej* w t. I z 1904 r.; wielce przydatny dialektologom, bo zawierający transkrypcję fonetyczną), „Prac Komisji Językowej AU” (będące kontynuacją powyższego czasopisma), serii „Monografie Polskich Cech Gwarowych” oraz wchodzących w skład *Encyklopedii polskiej* AU dwa tomy językoznawcze pod ogólnym tytułem *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich* (Kraków 1915). To ostatnie wydawnictwo zawdzięcza Rozwadowskiemu nie tylko poważny wkład w koncepcję i redakcję, ale również cztery monografie, a mianowicie: *Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich (Język prasłowiański, grupa zachodniosłowiańska, grupa tzw. lechicka, język polski w epoce przedpismiennej)* (t. II, s. 36–72), *Historyczna fonetyka czyli głosownia języka polskiego* (t. II, s. 289–422), a także *Języki bałtyckie* (t. III, s. 366–386) oraz *Język cygański i Cyganie w Polsce* (t. III, s. 456–461; współautor: S. Estreicher).

W Polskiej Akademii Umiejętności Rozwadowski nadal był przewodniczącym Komisji Językowej (dożywotnio), a poza tym przewodniczył Komisji Orientalistycznej (1918–1935), Komisji Antropologicznej (1921–1925) oraz Komisji Etnograficznej (1926–1935). W r. 1918 został dyrektorem Wydziału Filologicznego PAU (funkcję tę sprawował przez siedem lat) i inspektorem Biblioteki PAU (do 1926 r.). Ukoronowaniem jego akademijnej działalności było powierzenie mu wiceprezury PAU w 1920 r., a wreszcie prezury — w 1925 r. (z tej ostatniej zrezygnował przed upływem kadencji, wiosną 1929 r.). Dla tego okresu działalności Rozwadowskiego znamienne są jego cierpliwe zabiegi o druk ważnych materiałowych pozycji etnologicznych i orientalistycznych, jak *Materiales for the study of the Ainu language and folklore* Bronisława Piłsudskiego (Cracow 1912) czy *Textes tsiganes. Contes et poésies* Izidora Kopernickiego (Kraków 1925). To m.in. z jego inspiracji ukazała się *Gramatyka polska*

PAU (Kraków 1923), będąca przedrukiem wybranych i poprawionych prac językoznawczych ze wspomnianej wyżej *Encyklopedii polskiej* i pełniąca przez długie lata rolę doskonałego podręcznika uniwersyteckiego. Nie wszystkie pomysły naukowe Rozwadowskiego, które zgłaszał do Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności, doczekały się wdrożenia za jego życia. Bezskutecznie domagał się np. serii podręczników z językoznawstwa indoeuropejskiego, antologii greckich tekstów dialektalnych, słownika imion staropolskich czy stworzenia naukowego czasopisma krytycznego. Polska Akademia Umiejętności powierzyła mu natomiast funkcje delegata do Union Académique International w Brukseli (1926–1935), przewodniczącego trzech komitetów — Komitetu Polskiego Wydania *Corpus Vasorum Antiquorum* (1928–1933), Komitetu Wydania *Corpus Philosophorum Medii Aevi* (1930–1935) oraz Komitetu Ortograficznego (1934–1935).

Uczonogo doceniono również za granicą. Był członkiem lub członkiem korespondentem następujących akademii i towarzystw naukowych: Société Finno-Ougrienne w Helsinkach (od 1910), Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu (od 1911), Akademii Nauk w Belgradzie (od 1912), Królewskiego Czeskiego Towarzystwa Naukowego w Pradze (od 1913), a poza tym Akademii Bułgarskiej, Jugosłowiańskiej Akademii w Zagrzebiu i Philological Society w Londynie.

Rozwadowski prowadził ożywioną działalność także poza Uniwersytetem oraz Akademią. Wraz z Janem Łosiem, Leonem Mańkowskim i Kazimierzem Nitschem stworzył w 1908 r. wychodzące do dzisiaj, a wydawane początkowo prywatnym sumptem redaktorów, czasopismo „Rocznik Sławistyczny”, zamieszczające m.in. bibliografię sławistyczną i wartościowe recenzje. Z kolei wraz z J. Łosiem, K. Nitschem, M. Rudnickim oraz R. Zawilińskim założył w 1913 r. również ukazujące się do dziś i zasłużone dla popularyzacji wiedzy o języku czasopismo „Język Polski”, będące organem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Rozwadowski ogłosił w nim wiele bardzo interesujących artykułów i studiów, np. *Z dziejów polskich wyrazów i zwrotów* (1913), cykl *O zjawiskach i rozwoju języka* (1913, 1914, 1916, 1920, 1921), przedrukowany następnie dwukrotnie w formie książkowej (Kraków 1921 i 1950), a także szereg artykułów o tematyce onomastycznej.

Do zasług organizacyjno-naukowych Rozwadowskiego należy wreszcie dodać, iż przyczynił się do powstania w 1925 r. zainicjowanego przez Andrzeja Gawrońskiego Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Historyczny I Zjazd, w którym uczestniczyło 51 językoznawców pod honorowym przewodnictwem Jana Nieciśława Baudouina de Courtenay, wybrał na pierwszego prezesa Towarzystwa właśnie Rozwadowskiego. Organem Towarzystwa jest od r. 1927 „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”. O jego wysoki poziom dbał do połowy lat 30. XX w. niestrudzony Rozwadowski.

Uczony był w sumie autorem 150 prac naukowych (w języku poskim, łacińskim, niemieckim, francuskim i innych), z których znaczna ilość, ze względu na swój ciężar gatunkowy, nie straciła aktualności, o czym świadczy m.in. poczytny *Wybór pism* Rozwadowskiego (t. I: *Pisma polonistyczne*, wstęp i oprac. S. Urbanczyk,

Warszawa 1959, t. II: *Językoznawstwo indoeuropejskie*, wstęp i oprac. J. Safarewicz, Warszawa 1961, i t. III: *Językoznawstwo ogólne*, wstęp i oprac. W. Mańczak, Warszawa 1960). Miał Rozwadowski w swym pracowitym żywocie „złote” 15-lecie naukowe (1900–1915), gdy ukazał najlepiej miarę swego geniuszu. W jego twórczości uwidaczniają się trzy nurty: indoeuropeistyka, teoria języka oraz polonistyka językoznawcza, zarówno diachroniczna, jak i synchroniczna.

W nurcie indoeuropeistycznym na pierwszy plan wysuwają się prace etymologiczne oraz etymologiczno-onomastyczne, stanowiące podbudowę hipotez Rozwadowskiego odnoszących się do tak ambitnego problemu, jakim są tzw. kolebki (praojczyzny) językowe. Uczony wniósł poważny wkład do dyskusyjnych do dzisiaj zagadnień praojczyzny Indoeuropejczyków i praojczyzny Słowian, przy czym należy dodać, iż część jego prac na omawiany temat — zarówno materiałowych, jak i syntetycznych — wyszła dopiero po śmierci autora, a niektóre dotąd pozostały w rękopisach. Rozwadowski świadomie nie włączał do swych rozważań danych antropologicznych, z nieufnością odnosił się też do danych (pre)historycznych, uznając za jedynie miarodajne dane językowe, jakie można uzyskać badając międzyplemienne stosunki językowe w obrębie Indoeuropejszczyzny oraz archaiczne złoża toponimiczne. Traktując o tym m.in. następujące prace: *Współczesny stan językoznawstwa indoeuropejskiego* („Eos” XVI, 1910, s. 40–59; przedruk w: J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 21–39), *Praojczyzna indoeuropejska (O dawniejszych siedzibach szczepu indoeuropejskiego)* („Eos” XVII, 1911, s. 169–192; przedruk w: *Wybór pism*, op. cit., s. 40–59), *Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód* („Rocznik Slawistyczny” VI, 1913, s. 39–58; przedruk w: *Wybór pism*, op. cit., s. 76–90), *Tak zwana praojczyzna ludów indoeuropejskich* (artykuł napisany ok. 1925 r. i opublikowany po raz pierwszy przez J. Safarewicza w II tomie cytowanego *Wyboru pism* Rozwadowskiego, s. 21–39), *Remarques critiques sur la patrie, dite primitive, des peuples slaves* (w: *Conférence des Historiens des états de l'Europe orientale et du monde slave, Varsovie le 26–29 juin 1917*, Warszawa 1927, s. 157–161; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Uwagi krytyczne o tzw. praojczyźnie ludów słowiańskich*, ibidem, s. 91–95), *O pierwotnym stosunku wzajemnym języków bałtyckich i słowiańskich* („Rocznik Slawistyczny” V, 1912, s. 1–24; przedruk: ibidem, s. 96–113), *Stosunki leksykalne między językami słowiańskimi a irańskimi*, „Rocznik Orientalistyczny” I, 1914/1915, s. 95–110; przedruk: ibidem, s. 114–125), a ponadto przyczynki do rekonstrukcji języka praindoeuropejskiego: *Das angebliche idg. Praesens *si-zd-ō* („Beiträge zur Kunde der indogermanschen Sprachen” XXI, 1896, s. 147–159; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Domniemane indoeuropejskie praesens *si-zd-ō*, ibidem, s. 193–202), *Questiones grammaticae et etymologicae* (cz. I, „Rozprawy Wydziału Filologicznego AU” XXV, 1897, s. 389–427; cz. II, XXVIII, 1900, s. 247–261, cz. III, „Sprawozdania z Posiedzeń AU” 1902, nr 7, s. 4–5; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Z zagadnień gramatycznych i etymologicznych*, [w:] *Wybór pism*, t. II, s. 126–162, 163–176, 177) czy wydane staraniem J. Safarewicza obszerne *Studia nad nazwami wód słowiańskich* (Kraków 1946). Należy tu uwzględnić drobniejsze publikacje rozproszone głównie w czasopiśmie:

„Eos”, „Materiały i Prace Komisji Językowej AU”, „Rocznik Sławistyczny”, „Język Polski” i in. W swych badaniach Rozwadowski doszedł do wniosku, iż praojczyzna Indoeuropejczyków rozciągała się na stepach południowo-wschodniej Europy, czyli na styku Europy i Azji, na północ od Morza Czarnego. Kolebkę prasłowiańszczyzny plasował uczony zrazu „gdzieś w Rosji, za Niemnem i Dnieprem”, ostatecznie zaś — na obszarze dzisiejszej Ukrainy, na wschód od Dniepru. Zabierając głos w dyskusji na temat wspólnoty bałtosłowiańskiej postawił hipotezę, iż wspólnota bałtosłowiańska rozpadła się ok. r. 2000 p.n.e., lecz Bałtowie i Słowianie zetknęli się ponownie na przełomie er. Sugerował również, że w drugim tysiącleciu p.n.e. nastąpiło odsunięcie się Słowian od Irańczyków, lecz ludy te zetknęły się po raz drugi w VII w. p.n.e.

Rozwadowski zajmował się także gramatyką historyczno-porównawczą języków słowiańskich. Na szczególną uwagę, oprócz wspomnianej wyżej rozprawy *Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich* ogłoszonej w *Encyklopedii polskiej*, zasługują dwa studia fonetyczne, a mianowicie: *Przyczynki do historycznej fonetyki języków słowiańskich*. 1. *Prasłowiańskie jь*, 2. *Rozwój pierwotnego wygłosowego -os w słowiańskim i tzw. pierwsza wokalizacja jerów*, 3. *Oboczność je-||o- w językach słowiańskich* („Rocznik Sławistyczny” VII, 1914–1915, s. 9–21; przedruk w: *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 331–340) oraz *Uwagi o dyftongach ię uę w południowo-zachodnim narzeczu białoruskim* („Materiały i Prace Komisji Językowej AU” I, 1904, s. 207–220; przedruk w: *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 341–351), gdzie ukazuje interferencje języka litewskiego w języku białoruskim.

Rozwadowski doceniał wagę wydawania zabytków językowych. Oprócz wzorcowych wydań polskich zabytków średniowiecznych (o czym będzie mowa niżej przy opisie jego zasług polonistycznych) wydał on zapomnianą gramatykę litewską z I. połowy XVIII w.: *Universitas linguarum Litvaniae in principali ducatus eiusdem dialecto grammaticis legibus circumscripta et in obsequium zelosorum Neo-Palaemonum ordinata permissu superiorum anno a descriptione universi orbis 1737 Vilnae*. Denuo edidit, indicem verborum adiecit Ioannes Rozwadowski, Cracoviae 1896. To znalezisko pozwoliło mu napisać wnikliwe studium z zakresu historycznej prozodii litewskiej: *Der litauische Akzent in der „Universitas linguarum Litvaniae”* („Indogermanische Forschungen” VII, 1897, s. 233–270; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Akcent litewski w „Universitas linguarum litvaniae”, [w:] Wybór pism*, t. II, op. cit. s. 292–321).

Poświęcając swój talent i czas głównie językoznawstwu diachronicznemu, doceniał Rozwadowski również językoznawstwo synchroniczne, a w jego obrębie — badania żywej mowy. Sam prowadził badania terenowe na obszarze rozprzestrzenienia się języka litewskiego, ale niestety nie zadbał o druk zbiorów dialektologicznych. Jego materiały dialektologiczne z zanikającej litewskiej wyspy językowej, zebrane w latach 1901–1903, zostały wydane dopiero w latach 90. w książce pt. *Litewska gwara okolic Zdzięcioła na Nowogródzczyźnie. Dzieło pośmiertne* (oprac. A. Gregorski, konsultacja J. Safarewicz, Kraków 1995). Sporządził i objaśnił mapę języka litewskiego, zob. publikacje: *Mapa języka litewskiego w guberni wileńskiej* („Sprawozdania z Czynności

i Posiedzeń AU", 1901, nr 1, 3), *Objaśnienia do mapy języka litewskiego w gubernii wileńskiej* („Materiały i Prace Komisji Językowej AU" I, 1904, s. 89–93 i mapa) oraz *Mapa językowego obszaru litewskiego* ([w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa 1914, s. 335–339 i mapa).

Znaczny rozgłos zdobyły prace Rozwadowskiego należące do drugiego nurtu jego twórczości — językoznawstwa ogólnego, w tym teoretycznego. Należy tu przede wszystkim wymienić dwie obszernie publikacje monograficzne: *Semazjologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. Jej stan obecny, zasady i zadania* (Wilhelm Wundt: *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. I. Band. Die Sprache. 2. Teil. Leipzig 1900, s. 420–583: 8. Capitel. Der Bedeutungswandel*) („Eos" IX, 1903, s. 17–111; odbitka: Lwów 1903) oraz *Wortbildung und Wörterbedeutung. Eine Untersuchungen ihrer Grundgesetze*, Heidelberg 1904 (przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Słowotwórstwo i znaczenie wyrazów. Studium nad ich podstawowymi prawami*, [w:] *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 21–95). Jak stwierdził sam autor, pierwsza z wymienionych prac, będąca krytyką poglądów Wundta, stanowiła impuls do napisania drugiej, a zarazem punkt wyjścia dla rozważań w niej zawartych. Przedstawił tu autor tzw. prawo dwuczłonowości tworów językowych. Nie zgadzając się z poglądem Wundta, który uważał, iż proces nazywania sprowadza się w zasadzie do wykorzystania cechy dominującej desygnatu, Rozwadowski udowodnił, że we wskazanym procesie określoną rolę odgrywa również element formantywny. Zatem twory językowe (poza marginalnymi wyjątkami) zbudowane są według matrycy: człon utożsamiający + człon wyróżniający. Ukazując działania prawa dwuczłonowości tworów językowych, uczony ograniczył się w zasadzie do strony znaczeniowej języka, jednakże słusznie suponował, że może ono sprawdzić się również w odniesieniu do strony fonicznej.

W rozprawie *Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwicklung* („Indogermanische Forschungen" XXXV, 1909, s. 38–50; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *O pewnym prawie ilościowym rozwoju języka*, [w:] *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 96–105) Rozwadowski wykrył ilościowe prawo rozwoju języka mówiące, iż dla utrzymania homeostazy względna różnica między tworami językowymi musi być stała. Znaczne zwiększenie tej różnicy powoduje powstanie nowego tworu językowego, natomiast znaczne jej zmniejszenie prowadzi do zaniku tworu. Kolejne prawo ogłosił autor w artykule *Zjawisko dysautomatyzacji i tendencja energii psychicznej* („Kwartalnik Filozoficzny" I, 1923, s. 19–37; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 106–119). Prawo automatyzacji i dysautomatyzacji stwierdza, że dysautomatyzacja, będąca głównym czynnikiem ewolucji języka, polega na nawrocie do elementu uczuciowego w sytuacji, gdy wskutek zbytnej automatyzacji dochodzi do jego zaniku. Wreszcie wedle czwartego prawa wykrytego przez Rozwadowskiego nagłos wyrazu podlega innym prawom rozwoju fonetycznego niż śródgłos czy wygłos, ponieważ może on być wzmacniany z przyczyn uczuciowych (zob. *Oboczność grecka ὄς : οὗς a uczuciowe wzmacnianie nagłosu*, [w:] *Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay dla uczczenia jego działalności naukowej 1868–1921*, Kraków 1921, s. 258–263; przedruk w:

Wybór pism, t. III, op. cit., s. 225–228). Cenne glosy teoretycznojęzykowe rozproszone są również w wielu pracach materiałowych uczonego.

Rozwadowski przypisywał doniosłą rolę językoznawstwu przede wszystkim dlatego, że język pełni funkcję poznawczą w stosunku do rzeczywistości, będąc zjawiskiem zarówno przyrodniczym, jak i społecznym oraz kulturowym. Dostrzegając związki językoznawstwa z innymi naukami, uczoney opowiadał się za jego autonomią i postulował uściślenie jego metodologii. Walczył o podniesienie statusu językoznawstwa w dydaktyce, zwłaszcza w szkolnictwie średnim i wyższym. Myślał o przyszłości badań językoznawczych i literaturoznawczych, wskazując jako najważniejsze zadania sporządzenie gramatyki ogólnej (dającej przegląd kategorii językowych wszystkich języków), słownika ogólnego (zbierającego różnojęzyczne nazwy poszczególnych pojęć, z uwzględnieniem etymologii), a ponadto opracowanie literatury powszechnej. Lektura takich prac Rozwadowskiego, jak *Stanowisko językoznawstwa. Stosunek do innych nauk humanistycznych i stanowisko w systemie nauki w ogóle* („Przegląd Współczesny”, listopad 1936, s. 1–14; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 215–225), *Les tâches de la linguistique* („Bulletin de la Société de Linguistique de Paris” XXV, 1925, s. 105–122; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Zadania językoznawstwa*, [w:] *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 228–239), *Językoznawstwo a język literacki* („Język Polski” I, 1913, s. 66–79; przedruk [w:] *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 123–134), *Pesymizm i optymizm wobec dzisiejszego językoznawstwa* („Język Polski” XIV, 1929, s. 75–80; przedruk w: *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 240–244), *Uwagi o polskich potrzebach naukowych w zakresie językoznawstwa* (w: *Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój*, I, Warszawa 1918, s. 345–354), *Rola językoznawstwa w nauce uniwersyteckiej* („Biuletyn PTJ” IV, 1934, s. 14–15; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 226–227), *Znaczenie nauki o języku* („Język Polski” VIII, 1923, s. 8–18; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 195–203) oraz *Język jako wytwór kultury* („Język Polski” I, 1913, s. 4–12), *Język a literatura. Wartość nauki o języku dla ogólnego wykształcenia i wyrobienia człowieka* („Przegląd Współczesny”, kwiecień 1935, s. 3–18; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 204–214), *Logika a język* („Język Polski” I, 1913, s. 249–255), była i jest inspiracją dla polskiego środowiska językoznawczego.

Osobny rozdział w naukowym życiu Rozwadowskiego stanowiło językoznawstwo polonistyczne. Należy tu przypomnieć, że jego młodość przypadła na okres rozkwitu filologii, gdy w Uniwersytecie Jagiellońskim nie było jeszcze oddzielnej katedry języka polskiego. Patronat nad językoznawstwem polonistycznym sprawowali tradycyjnie profesorowie historii literatury polskiej oraz filologii słowiańskiej. Rozwadowski pomógł zarówno w organizacyjnym wyemancypowaniu się językoznawstwa polonistycznego, jak i oddał swe pióro na jego usługi, wnosząc poważny wkład do polskiej gramatyki historycznej, opisowej i normatywnej oraz dialektologii, a także popularyzacji wiedzy o języku polskim. W zakresie gramatyki historycznej polszczyzny największym osiągnięciem uczonego jest wspomniana już wyżej *Historyczna fonetyka czyli glosownia języka polskiego*, solidnie podbudowana materiałami źródłowymi ze śred-

niowiecza, lecz niestety wybiórczo — co się wiąże z ówczesnym, szczupłym jeszcze stanem badań — danymi z późniejszych okresów. Partie poświęcone wokalizmowi są obszerniejsze niż dział konsonantyczny. W pionierski sposób został potraktowany akcent i intonacja polska, a także rozwój jerów, samogłosek nosowych, samogłosek pochyłonych, grupy *or* oraz sonanty. Do polskiej fonetyki historycznej Rozwadowski wracał jeszcze w osobnych artykułach, a zwłaszcza w recenzjach prac innych autorów — F. Krčka, S. Kul'bakina, S. Kozierowskiego. Jak powiedziano wyżej, uczony określił też stanowisko polszczyzny w słowiańszczyźnie w publikacji z 1915 r. pt. *Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich*. Polonistyka językoznawcza zawdzięcza też Rozwadowskiemu krytyczne wydania zabytków staropolskich: *De morte prologus i Żale konającego* („Materiały i Prace Komisji Językowej AU” I, 1904, s. 177–206), *Język rękopiśmiennej reguły żeńskiej klasztorów ordinis Praemonstratensis z r. 1540*, (ibidem, s. 292–312), *Bulla z r. 1136 jako najstarszy zabytek języka polskiego* („Materiały i Prace Komisji Językowej AU” IV, 1909, s. 433–482; przedruk w: J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. I, op. cit., s. 244–282), *Dodatek. Tekst dokumentu trzebnickiego z r. 1204* („Materiały i Prace Komisji Językowej AU” IV, 1909, s. 482–487). Uczony omawiał też wydania zabytków przez innych autorów — *Biblii królowej Zofii* przez A. Babiacyka (1908) i ponowne wydanie *Kazań świętokrzyskich* przez P. Dielsa (1921). W 1913 r. opublikował wnikliwą i krytyczną recenzję drugiego wydania *Dziejów języka polskiego* Aleksandra Brücknera. Na koniec należy tu przypomnieć szereg interesujących studiów etymologicznych, dotyczących wyrazów pospolitych i nazw własnych, ogłaszanych w cyklu *Z dziejów polskich wyrazów i zwrotów*, o czym była mowa już wyżej w kontekście współredagowania przez uczonego czasopisma „Język Polski”.

W zakresie polskiej gramatyki opisowej dał się Rozwadowski poznać przede wszystkim jako fonetyk, publikując w 1904 r. wspomnianą już wyżej broszurę *Szkic wymowy (fonetyki) polskiej*, a następnie artykuł *Uwagi z zakresu akcentuacji polskiej* („Język Polski” I, 1913, s. 255–259; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 341–344), wreszcie zaś *Ogólne zasady głosowni* (Kraków 1925). Okazjonalnie zajmował się też zagadnieniami syntaktycznymi, zob. *Kilka uwag o szyku przymiotników w polszczyźnie* („Język Polski” II, 1914, s. 175–180; przedruk w: *Wybór pism*, t. III, op. cit., s. 348–352). W latach 1913–1921 na łamach „Języka Polskiego” Rozwadowski zabierał wielokrotnie głos w sprawach poprawności językowej, m.in. odpowiadając na zapytania czytelników. Wypowiadał się przeciw skrótowncom, dziwolągom urzędowego stylu „galicyjskiego”, hiperpoprawnemu stosowaniu kryterium nacjonalistycznego w językoznawstwie normatywnym, a poza tym proponował uproszczenie zasady dzielenia wyrazów z grupami spółgłoskowymi.

Wystąpił też przygodnie w roli terenowego badacza gwar polskich. W 1907 r. ogłosił drukiem artykuł omawiający materiały zebrane w okolicy Bochni (zob. wspomniane wyżej przy omawianiu działalności w Akademii *Kilka uwag o narzeczcu gradowickim*), a po długiej przerwie — artykuł o leksyce zebranej w 1916 r. w Ponicach, Zarytem i Stonem, pt. *Przyczynki do słownika polskiego (z okolicy Rabki)* („Prace Filologiczne” XII, 1927, s. 426–427). Warto podkreślić, iż materiały zebrane przez Roz-

wadowskiego weszły jako źródła do obecnie wydawanego *Słownika gwar polskich* PAN. Uczony przysłużył się też dialektologii polskiej jako konsultant prac gwarowych ogłaszanych przez innych autorów w pierwszych trzech tomach „Materiałów i Prac Językowych AU” oraz jako recenzent *Mapy narzeczy polskich* z objaśnieniami K. Nitscha („Język Polski” IV, 1919, s. 156). Włączył się także do dyskusji na temat ludowej stylizacji językowej w *Chłopach* W. Reymonta („Język Polski” VII, 1922, s. 86).

Rozwadowski nie zamykał się w kręgu wiedzy naukowej, rozumiejąc, jak ważna jest edukacja językowa społeczeństwa, a zwłaszcza popularyzacja wiedzy o języku ojczystym. Postulował wydzielenie w nauczaniu języka polskiego trzech stopni. Na pierwszym z nich (szkoła podstawowa i początkowe klasy szkoły średniej) uczeń powinien nauczyć się dobrze mówić, czytać i pisać, na drugim powinien opanować gramatykę, na trzecim zaś — a zarazem najważniejszym — odpowiednio podany materiał językowy miał uczniowi pomóc w nabyciu umiejętności obiektywizacji, tzn. m.in. umożliwić zrozumienie antynomii społeczeństwo — człowiek, stałość — ewolucja. Według słów samego uczonego:

[...] materiał językowy ma z jednej strony charakter faktów psychicznych, subiektywnych, a z drugiej faktów obiektywnych, niezależnych od jednostki, więc nadaje się doskonale [...] do ćwiczenia się w bezstronnej i obiektywnej obserwacji zjawisk w ogóle, związku zjawisk psychicznych i kulturalnych z fizycznymi, a fizjologicznymi w szczególności, oraz obiektywnej obserwacji samego siebie. Ten materiał języka ojczystego [...] stawia dziecko w bezpośredni związek z jego społeczeństwem. (*Znaczenie nauki o języku*, „Język Polski” VIII, 1923, s. 8–18)

Uczony dostrzegał też korzyści płynące z wiedzy o języku ojczystym dla nauczania i uczenia się języków obcych (ibidem). Domagał się opracowania nowoczesnych podręczników do nauki języka polskiego dwojakiemu typu: podręczników dla uczniów (podręczników służących do opanowania polszczyzny kulturalnej oraz podręczników stanowiących zarys nauki o języku w ogóle, z bogatym polskim materiałem przykładowym) i podręczników dla nauczycieli języka polskiego jako przedmiotu. Dokonał też surowej krytyki przestarzałego podręcznika gramatyki Antoniego Małeckiego *Trzynaste wydanie szkodliwego podręcznika*, „Język Polski” VI, 1921, s. 22–27). Uczony podkreślał również konieczność współpracy językoznawców z pisarzami, zachęcając do lektury *Snobizmu i postępu* Stefana Żeromskiego, gdzie autor m.in. określił swe stanowisko wobec językoznawstwa (rec.: S. Żeromski, *Snobizm i postęp*, „Język Polski” VIII, 1923, s. 87–88).

Realizując się jako inspirator i twórca, Rozwadowski ustosunkowywał się oczywiście częstokroć do poglądów innych uczonych, z którymi nawiązywał dialog ewentualnie polemizował, natomiast stosunkowo rzadko występował z ostrą krytyką dzieł innych. Czynił to głównie w odniesieniu do prac z językoznawstwa materiałowego (wystąpienia krytykujące publikacje F. Krčka, A. Brücknera, A. Małeckiego, S. Jaszuckiego), rzadziej w odniesieniu do prac z językoznawstwa teoretycznego (znamienne jest tu wystąpienie przeciw K. Vosslerowi i jego szkole idealistycznej).

Dorobek naukowy Rozwadowskiego częściowo pozostał w rękopisach, z których najcenniejsze pozycje wydano pośmiertnie. Zdarzało się, że rezygnował z pod-

jętych tematów z przyczyn obiektywnych. Na przykład już w młodych latach zaczął przygotowywać słowiański słownik etymologiczny, lecz wycofał się z tego przedsięwzięcia po ukazaniu się pierwszego zeszytu takiegoż słownika sporządzonego przez E. Bernekera, poprzestając na opublikowaniu recenzji dzieła — zresztą również później zaniechanego — tego etymologa (rec.: *Slavisches etymologisches Wörterbuch von Dr. Erich Berneker. Lieferung 1–3*, Heidelberg 1908 (1909), s. 1–240, „Rocznik Slawistyczny” II, 1909, s. 71–112; przedruk w tłumaczeniu polskim pt. *Dr. Erich Berneker Slavisches etymologisches Wörterbuch*, [w:] *Wybór pism*, t. II, op. cit., s. 352–382). Nie zdążył też niestety Rozwadowski napisać podręcznika językoznawstwa, do którego przygotowywał się pod koniec życia, pod roboczym tytułem *Ogólna teoria języka* lub *Podstawy (principia) nauki o języku*.

Obraz osobowości pisarskiej — naukowej i popularyzatorskiej — Rozwadowskiego nie byłby pełny, gdyby pominąć jego publikacje niejęzykoznawcze. Na uwagę zasługują tu artykuły poruszające problemy narodowościowe, jak *My a Ruś i Litwa* („Nowe Życie” II, 1917, s. 28), *Naród i ludzkość* („Czyn” II, 1922, s. 23–24), jak też filozoficzne, metafizyczne i religijne, jak *Jest Bóg czy go nie ma? Czym żyć — prawdą czy kłamstwem? Czy być bydlęciem, czy człowiekiem?* („Czyn” I, 1921, s. 3–4), *Nauka, religia i sztuka* („Nauka Polska” IV, 1923, s. 1–7), *Co to jest filozofia i czego jej trzeba?* („Kwartalnik Filozoficzny” II, 1924, s. 90–99). *Zasadniczy węzeł naszego poznania i biegunowość poznania* („Przegląd Współczesny” VI, 1927, s. 3–10, 192–199, 417–433; odbitka Kraków 1927 (zawierająca rozszerzenia, 36 s.)). Szczególną pozycję zajmuje tu pośmiertnie już wydana przez A. Krokiewicza książka *Prawda życia* (Warszawa 1937), tym bardziej iż jej tytuł przywodzi na myśl poprzedzający książkę odczyt Rozwadowskiego w Kole Naukowym Kasy Mianowskiego w Warszawie. Po jego wygłoszeniu uczony zmarł nagle w pociągu, którym wracał do Krakowa. „Prawdę życia” pojmował Rozwadowski jako „filozofię dla wszystkich”. Dzięki tej książce wszedł on poniekąd do dziejów polskiej filozofii, aczkolwiek Władysław Tatarkiewicz w swej *Historii filozofii* uznaje *Prawdę życia* bardziej za wyraz mądrości życiowej niż naukowej refleksji autora. Natomiast Stanisław Borzym uważa tę książkę za jeden z oryginalniejszych przejawów bergsonizmu w Polsce. Wnikliwą analizę dzieła Rozwadowskiego z wskazaniem inspiracji twórczych przynosi wstęp wydawcy.

W młodości pociągała Rozwadowskiego również beletrystyka. Swe pierwociny literackie drukował pod pseudonimami Jan R. Nadroj oraz Nadroj (powieść *Pierwsza miłość*, „Gazeta Toruńska” 1894, nr 100–110, oraz nowelki rozrzucone na łamach krakowskiego „Życia”). Okazjonalnie zajmował się także literaturoznawstwem polskim (zob. np. *Stosunki i sądy wzajemne o sobie Mickiewicza i Krasińskiego*, [w:] *Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego wydany staraniem i nakładem młodzieży akademickiej na uroczystość „Collegii Novi”*, Kraków 1887, s. 238–261).

W 1927 r. Rozwadowski obchodził jubileusz 60-lecia urodzin, a zarazem 40-lecia pracy naukowej. Wyrazem uznania jego zasług przez środowisko językoznawcze — polskie i zagraniczne — była dwutomowa księga jubileuszowa pt. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski* (Kraków 1927–1928), do której artykuły napisało

78 znakomitych uczonych (m.in. J. N. Baudouin de Courtenay, W. Doroszewski, Z. Klemensiewicz, T. Kowalski, J. Kuryłowicz, T. Lehr-Spławiński, J. Łoś, K. Nitsch, W. Taszycki oraz A. Meillet, J. Vendryes, A. Ernout, J. Marouzeau, M. Niedermann, J. Endzelin, E. Fraenkel, J. Mikkola, E. Nieminen, H. Pedersen, Ch. Uhlenbeck, N. van Wijk). Uczony otrzymał wysokie odznaczenia państwowe — Krzyż Komandorski w 1924 r. i Order Odrodzenia Polski z Gwiazdą w 1930 r.

Po roku jubileuszowym Rozwadowski odczuł spadek sił witalnych i twórczych. W niecałe dwa lata później zrezygnował z prezesury PAU i przez ostatnie osiem lat życia publikował coraz mniej. Na ten stan rzeczy złożyły się zapewne takie czynniki, jak niepowodzenia finansowe (kilka procesów majątkowych w latach 1928–1934), postępująca choroba oczu (na szczęście zakończona dwiema udanymi operacjami), wreszcie syndrom pustego gniazda (usamodzielnienie się trojga dzieci, które wychowywał sam po śmierci młodo zmarłej żony — Zofii z Bogdanowiczów). Zmarłego 14 marca 1935 r. uczonego pochowano na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Środowisko językoznawcze nie zapomniało o wybitnym uczonym, reprezentancie drugiego pokolenia młodogramatyków, myślicielu niezależnym intelektualnie, aczkolwiek szczególnie ceniącym W. Wundta, A. Meilleta oraz H. Bergsona, myślicielu, który chciał zgłębić relację poznanie — uczucie — wola, swobodnie poruszającym się po obszarach zarówno językoznawstwa szczegółowego, jak i ogólnego, diachronicznego i synchronicznego, oddanym organizatorze nauki polskiej w czasach rozbiorów i w odrodzonym państwie polskim. Młodszym rocznikom językoznawców polskich przypomniało Rozwadowskiego przede wszystkim wydanie w latach 1959–1961 wielokrotnie cytowanego trzytomowego *Wyboru pism* Mistrza, pod redakcją Z. Rysiewicza, J. Safarewicza i S. Urbańczyka. W pół wieku po śmierci Jana Michała Rozwadowskiego Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Indoeuropejskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z Komisją Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk zorganizowała sesję poświęconą jego pamięci, której plon opublikowano w zbiorze artykułów pod ogólnym tytułem *W pięćdziesięciolecie zgonu J. M. Rozwadowskiego* („Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 15–72).

Bibliografia

- Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 3: P–Z, Wrocław 1985, s. 178–184.
- M. Brzezina, *Prace polonistyczne Jana Rozwadowskiego*, „Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 43–56.
- P. Djordjić, *Jan Rozwadowski*, „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor” 15, 1935, 1, s. 322–323.
- Jubileusz profesorów Łosia i Rozwadowskiego*, „Język Polski” XIII, 1928, s. 1–4.
- E. Klich, *Działalność Rozwadowskiego w zakresie polonistyki*, „Slavia Occidentalis” XV, 1936, s. 6–15.
- S. Kozaryn, *Jan Rozwadowski*, „Archivio Glottologico Italiano” XXVII, 1935, 1, s. 128.
- A. Krokiewicz, *Jan M. Rozwadowski*, „Przegląd Współczesny” 59, 1936, nr 11, s. 15–26.
- A. Krokiewicz, *Śp. Jan Michał Rozwadowski (1867–1935)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” XXVIII, 1935, s. 103–106.
- T. Lehr-Spławiński, *Jean Michel Rozwadowski*, „Revue des Etudes Slaves” 1936, s. 185–189.

- T. Lehr-Spławiński, *Plon prac językoznawczych Jana Rozwadowskiego*, „Biuletyn PTJ” V, 1936, s. 3–21.
- W. Mańczak, *Prace etnogenetyczne Rozwadowskiego*, „Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 29–35.
- W. Mańczak *Prace indoeuropeistyczne Rozwadowskiego*, „Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 37–42.
- W. Mańczak, *Zagadnienia ogólnojęzykoznawcze w pracach Jana Rozwadowskiego*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. III: *Językoznawstwo ogólne*, Warszawa 1960, s. 5–17.
- F. Mikuš, *Jan v. Rozwadowski et le structuralisme syntagmatique*, „Lingua” V, 1955, 1, s. 1–44; V, 2, s. 145–204.
- S. Mladenov, *Edin beležit polski ezikovedi. — prof. Jan Rozwadowski*, „Slavjanski Glas” 29, 1935, s. 88–91.
- Nekrolog Jana Michala Rozwadowskiego*, „Rocznik Slawistyczny” XII, 1936, s. V.
- K. Nitsch, *Jan Michal Rozwadowski*, „7 XII 1867–14 II 1935”, „Język Polski” XX, 1935, s. 33–41.
- K. Nitsch, *Jan Michal Rozwadowski*, „Przegląd Współczesny” 24, 1928, nr 1, s. 3–10.
- K. Nitsch, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków 1960.
- J. Rokoszowa, *Problemy ogólnojęzykoznawcze i filozoficzne w pracach Jana Michala Rozwadowskiego*, „Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 17–27.
- S. Romanski, *Jan Rozwadowski*, „Lectopis na Bilgarskata Akademija na Naukite” XVIII, 1936, s. 49–64.
- M. Rudnicki, *Jan Michal Rozwadowski*, „Slavia Occidentalis” XV, 1936, s. 1–6.
- A. Sabaliauskas, *Janas Rozvadoskis*, [w:] *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius 1979, s. 140–143.
- J. Safarewicz, *Działalność Jana Rozwadowskiego w zakresie językoznawstwa indoeuropejskiego*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. II: *Językoznawstwo indoeuropejskie*, Warszawa 1961, s. 5–17.
- J. Safarewicz, *Moje wspomnienie o profesorze Janie Rozwadowskim*, „Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 15–16.
- W. Sędzik, *Bibliografia prac naukowych Jana Michala Rozwadowskiego*, „Biuletyn PTJ” XLIII–XLV, 1991, s. 57–72 (tu bibliografia w układzie działowym).
- W. Strzałkowski, *Jan Michal Rozwadowski (1867–1935)*, „Przegląd Filozoficzny” 28, 1935.
- S. Szober, *Jan Michal Rozwadowski*, „Prace Filologiczne” XVII, 1937, s. 189–195.
- S. Szober, *Jan Michal Rozwadowski zum Gedächtnis*, „Slavische Rundschau” 1935, s. 186–188.
- S. Szober, *Śp. Jan Michal Rozwadowski*, „Poradnik Językowy” 1935, 4, s. 69–71.
- W. Taszycki, *Wykaz bibliograficzny prac naukowych Jana Rozwadowskiego*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, t. 2, Kraków 1927, s. XI–XXIV (tu bibliografia w układzie chronologicznym).
- S. Urbańczyk, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków 1993.
- S. Urbańczyk, *Działalność Jana Rozwadowskiego w zakresie językoznawstwa polskiego*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. I: *Językoznawstwo polonistyczne*, Warszawa 1959, s. 28–35.
- S. Urbańczyk, *Jan Michal Rozwadowski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991, s. 406–409.
- S. Urbańczyk, *Jan Rozwadowski (Próba charakterystyki)*, [w:] J. M. Rozwadowski, *Wybór pism*, t. I: *Językoznawstwo polonistyczne*, Warszawa 1959, s. 7–27.
- S. Wędkiewicz, *Śp. Jan Michal Rozwadowski*, „Przegląd Współczesny” 52, 1935, nr 155, s. 448–450.
- Wydział Filologiczny UJ. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 263–275.